

4. Дерев'яний І. Жінки у визвольній боротьбі. *Українська Повстанська Армія. Історія нескорених*. Львів: Центр досліджень визвольного руху. 2007. С. 204–211.
5. Кісь О. Жіночий досвід участі у національно-визвольних змаганнях 1940–50-х років на західноукраїнських землях. *Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник*. Вип. 13–14. Харків. 2009. С. 101–125.
6. Кісь О. Національно-визвольні змагання як випробування меж традиційної жіночності: жіночий досвід у національному підпіллі 1940–50-х рр. *Етнічна історія народів Європи*. 2016. Вип. 48. С. 61–78.
7. Медична опіка в УПА: В 2 т. 2 кн. *Літопис УПА*, 1993. Т. 23. Кн. 1. 477 с.
8. Онишко Л. Роль жінки в українському національно-визвольному русі середини ХХ століття. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2004. Збірник 3. С. 30–38.
9. Петрович О. Ю. Жінки в лавах підпільних структур: процес входження, напрями та форми діяльності, ставлення чоловічої більшості. *Гілея*. 2014. Випуск 90. С. 79–84.
10. УПА: спогади, документи. Київ: ПП «Фоліант». 2016. 540 с.

СПЕЦОПЕРАЦІЯ КДБ УРСР «БЛОК»: РОЗРОБКА, ХІД

Дроздов Д. І.

*здобувач вищої освіти III курсу,
Навчально-науковий інститут
міжнародних відносин та національної безпеки,
кафедра історії ім. проф. М. П. Ковальського,
Національний університет «Острозька академія»
м. Острог, Україна*

Спецоперація КДБ УРСР «Блок» - це комплекс дій та заходів вищого партійного керівництва, що спрямовані на нейтралізацію найактивніших націоналістичних елементів», пов'язаних між собою, які були причетні до нелегального розповсюдження «антирадянських та інших політично шкідливих матеріалів (так званий самвидав)» в Українській РСР.

Перша хвиля репресій 1965 року фактично змінила бачення дисидентів щодо методів та способів боротьби з тоталітарним режимом. З початком 1970-х років почали запроваджуватись організаційні форми українського руху опору. Важливо підкреслити: якщо в 60-х рр. засобами самвидаву поширювались окремі літературні

твори, публіцистичні праці, документи правозахисного руху, то вже на початку 70-х рр. цілком резонно постало на порядок денний питання про публікацію періодичних позацензурних видань, присвячених широкому колу наявних в Україні проблем. Так народилася в 1969 р. і стала реалізовуватися ідея підготовки «Українського вісника», яка об'єднала навколо себе певне коло українських інакодумців.

Високопосадовці комуністичної партії виявляли занепокоєння з приводу зростання зацікавленості громадськості до самвидаву, як це було відображено у постановах ЦК КПРС від 28 червня 1971 року та ЦК Компартії України від 27 липня 1971 року, що мали загальну назву «Про заходи по протидії нелегальному розповсюдженню антирадянських та інших політично шкідливих матеріалів». На дотримання цих вказівок партійного керівництва КДБ влітку 1971 року розробив спецоперацію з кодовою назвою «Блок», спрямовану на нейтралізацію найактивніших «націоналістичних елементів», пов'язаних між собою, які були причетні до нелегального розповсюдження «антирадянських та інших політично шкідливих матеріалів (так званий самвидав)» в Українській РСР. Зауважимо, що всього за кілька днів після затвердження постанови ЦК КПУ 9 серпня 1971 року, органи держбезпеки УРСР розпочали кримінальне провадження № 42 щодо виготовлення та поширення «Українського вісника» [1, с. 232].

Отже, причинами до проведення спецоперації КДБ УРСР «Блок» можна вважати: по-перше, популярність позацензурної літератури (самвидав); по-друге, наявність в Україні свідомої інтелігенції, яка прагнула боротись з русифікацією задля відновлення української культури; по-третє, значний вплив самвидаву на громадськість та значне його поширення в суспільстві.

Безпосереднім приводом та початком до проведення спецоперації стало затримання бельгійського студента Ярослава Добоша. Воно відбулося 4 січня 1972 року о 21.20 у потягу Москва – Прага. Формальним приводом стало неправильне заповнення документів, проте фактично Я. Добош зацікавив КДБ після зустрічей з Зіновією Франко та Іваном Світличним. Я. Добош мав на меті зібрати та вивезти з СРСР окремі примірники українського самвидаву, зокрема фотокопії примірників «Українського вісника», «Словник українських рим», автором якого був С.Караванський та фотокартки затриманого В. Мороза [3, с. 204].

Фактичний початок оперативної справи «Блок» відбувся 12 січня 1972 року з обшуків. У Києві вони відбулись у І. Світличного, Є. Сверстюка, З. Антонюка, Д. Шумука, Л. Селезенко, В. Стуса, Н. Світличної, О. Мешко та її сина О. Сергієнка. У Львові : у В. Чорновола, С. Шабатури, родини Калинець, І. Геля, М. Осадчого та інших. Вже 13 січня голова КДБ УРСР Віталій Федорчук звітував особисто П. Шелесту про початок спецоперації КДБ УРСР «Блок» [2, с. 33]. У ході обшуків було виявлено та вилучено антирадянські матеріали, позацензурну літературу та друкарські машинки. У зв'язку з цим на початку лютого 1972 року КДБ при РМ УРСР розпочав роботу з виявлення свідків для майбутніх судових процесів у справі «Блок» та «проробки зв'язків» заарештованих дисидентів. КДБ активно інформував ЦК КПУ про перебіг операції «Блок», зокрема поведінку затриманого В. Стуса, реакцію українських громадських організацій за кордоном на арешти [2, с. 33].

Арешти продовжувались і весною 1972 р. У травні 1972 року у слідчому ізоляторі КДБ опинились фігуранти справи «Блок» лікар Семен Глузман і бібліотекар Надія Світлична. Значну увагу органи державної безпеки приділяли незаконному вивезенню матеріалів самвидаву за кордон. У квітні 1972 року було ліквідовано нелегальний канал переправлення на Захід об'єктами справи «Блок» матеріалів самвидаву. На території Словацької республіки взяли під варту Ганну Коцур, Павла Мурашка та Петра Гроцького, яким інкримінували вивезення з України окремих чисел «Українського вісника», творів Євгена Сверстюка, Ірини Калинець, Василя Стуса [2, с. 33]. В червні 1972 було арештовано працівників Уманського технікуму механізації Кузьму Матвіюка та Богдана Чорномаза, інженерів Ігоря Кравціва та інженера Анатолія Здороного. Масштаби репресій були широкими, арештували більше сотні осіб, засудили 89, з них 41 особу в Києві та Львові. Було проведено сотні обшуків, а свідками цього стали тисячі людей, що однозначно викликало значний резонанс у суспільстві [5, с. 192]. Усі підсудні були засудженні за статтею 62 (ч. 1). Улітку й восени 1972 р. в Україні відбулося низка закритих судових процесів над фігурантами справи «Блок».

У 1973 році відбулись нові арешти. Ув'язненими стали письменник Василь Захарченко та робітник Григорій Маковійчук, математик Михайло Білецький які мали зв'язки з іншими фігурантами справи. Василя Овсієнко, вчителя, ув'язнили за звинуваченням у пропаганді антирадянської літератури. Влітку того ж року репресії відчули

журналіст Валерій Марченко, інженер Василь Лобко та перекладач Г. Кочур, О. Попович та Б. Уніат. Також піддався критиці в ЗМІ політв'язень Борис Антоненко-Давидович [5, с. 129]. В арсеналі репресій широко застосовувався такий підступний і жорстокий метод, як запроторення дисидентів до спеціалізованих психіатричних лікарень. У 1973 така доля спіткала Б. Ковгара, М. Плахотнюка, В. Рубана, Л. Плюща [4, с. 129]. Радянські спецслужби стежили також за іншими фігурантами справи "Блок".

Отже, спецоперація КДБ УРСР "Блок" була складною та докладно підготовленою системою шпигунства і репресій проти дисидентського руху в Україні. Вона призвела до масових арештів, але не змогла придушити дисидентський рух повністю. Операція стала невід'ємною частиною історії України, а дисидентських рух акумулювався у новий етап розвитку, що пізніше стало одним з фундаментальних чинників у формуванні сучасної України.

Література:

1. Бажан О. Репресивна діяльність органів ВУНК–ДПУ–НКВС–КДБ на Київщині у 1919–1980-ті рр. // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2011. С. 156-234.
2. Бажан О. Спецоперація КДБ УРСР «Блок»: розробка, хід, наслідки. *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. 2013. Т. 143. С. 30-35.
3. В'ятрович В. М. Історія з грифом «Секретно». Таємниці українського минулого з архівів КГБ. Львів : Часопис, 2012. 236 с.
4. Касьянов Г. Незгодні. Українська інтелігенція в русі опору 1960 - 80-х років. Київ : Либідь, 1995. 224 с.
5. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні : середина 1950-х - поч. 1990-х років. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. 720 с.